

“Я”-экзистэнцыя ў еўрапейскай прозе другой паловы XX стагоддзя

Сусветная проза другой паловы XX ст. імкнулася спасцігнуць саму сутнасць чалавечага існавання, магчымасць выбару ўласнай мадэлі паводзін, зразумець своеасабліваасць светаадчування эпохі, не даючы пры гэтым гатовых адказаў і рашэнняў. “Мудрасць сумнення” (М. Кундэра) панавала ў літаратуры гэтага часу. Пафас, адкрытая эмацыянальнасць, маралізатарства ёй не ўласцівы; тут мы хутчэй можам гаварыць пра мастацкі вопыт чалавецтва, прапушчаны праз суб'ектыўны, асобны пачатак: “Под влиянием современных открытий, гипотез, прозрений в естественнонаучных и гуманитарных знаниях возникает и кристаллизуется – в художественных произведениях! – новый тип мышления, новый тип философствования, характерный для нашего времени пересмотра ценностных ориентиров, воплощающий модель нелинейного мышления, идеи плюрализма научных знаний, ориентацию на будущие структуры глобальной цивилизации” [1, с. 5].

Як у кантэксце еўрапейскай мастацкай традыцыі вырашае праблему парога/мяжы проза канца XX ст.? Якія аспекты гэтай праблемы найбольш актуальныя сёння? Пры любой пастаноўцы пытання відавочна адно: матыў парога/мяжы дасягаецца мастаку зазірнуць у патаемныя куточки чалавечай душы, у глыбіні падсвядомага. Здольнасць Васіля Быкава, Віктара Казько, Мілана Кундэры працаваць на мяжы сітуацый сведчыць аб іх жаданні спасцігнуць таямніцы быцця, чалавечую індывідуальнасць у поліфаніі грамадскіх сувязяў.

Верхні падзейны слой твораў “Бедныя людзі”, “Да сустрэчы...”, “Вальс на прощание” нескладаны, пад ім схаваны больш глыбокі пласт – філасофска-псіхалагічны. В. Казько, В. Быкаў і М. Кундэра востра адчуваюць духоўны бок быцця, звычайнага, штодзённага, але пранікненне ў псіхіку герояў адбываецца не толькі і не столькі праз сацыяльныя матывіроўкі, а найперш – праз

экзістэнцыяльныя. Экзістэнцыяльная прастора твораў пабудавана на межах/парогах. Мастакоў цікавіць не логіка смерці, фізічнай ці духоўнай (хоць матыў смерці ў творах сюжэтаўтваральны), а логіка жыцця, чалавечай псіхікі, акрэсленых праз матыў парога/мяжы, праз адначасовасць розных поглядаў на свет, няўлоўныя адценні думак, выказаных і нявыказаных слоў.

Мастацкае раскрыццё сутнасці дзеючых асоб у дыялогах з “іншымі” наогул паглыбляе нашы ўяўленні пра чалавека, яго псіхіку, фантазіі, мары, пра іх сувязі з рэчаіснасцю. Ніхто з герояў рамана М. Кундэры “Вальс на прощание” не можа выйсці за межы асабістай прасторы, выйсці са свайго “я” да “другога”. Нават муж і жонка, Кліма і Каміла, настолькі адчужаны, што не здольны спасцігнуць “другога” праз уласнае самаадчуванне, заглябіцца ў сацыяльнае і прыроднае быццё другой палавіны. Усе персанажы рамана пры татальнай адзіноце адчуваюць балючую неабходнасць чалавечых кантактаў: сапраўдных, шчырых, але іх дыялогі сведчаць аб трагічнай адасобленасці, хісткасці жыццёвых пазіцый пры агульным прыняцці жыцця наогул.

Герой аповесці В. Казько “Да сустрэчы...” — чалавек з высокім інтэлектуальным патэнцыялам: прызнаны ў свеце Майстар, Мастак, тонкі знаўца чалавечай душы (“...яму асабіста, аднаму з усёй краіны, прыйшло запрашэнне ад ЮНЕСКА прыехаць у Парыж” [2, с. 22]). Дэфармаваная свядомасць грамадства прымушае яго адмовіцца ад “себя ставшаго” дзеля новага мастацкага эксперыменту, галоўным персанажам якога стане ён сам. В. Казько дакладна мадэлюе схему ўзаемаадносін мастака і грамадства, мастака і рэальнасці ў сістэме каардынат двух светаў: сучаснасць і памяць, жыццё і смерць, сон і рэчаіснасць, ісціна і хлусня. Ланцужок гэтых паняццяў можна працягваць да бясконцасці. Важна зразумець толькі адно: герой В. Казько заўсёды на мяжы, на парозе гэтых светаў. Парог рэальнага і ірэальнага ў аповесці ледзь бачны, рухомы і няўлоўны. Майстар В. Казько свабодна перамяшчаецца з аднаго свету ў другі, ён спалучае часы і прасторы, сучаснасць і вечнасць. Гэта дапамагае пісьменніку выявіць

глыбінную экзістэнцыю чалавека, спасцігнуць вынікі жахлівага самаразбурэння і самазнішчэння праз прызму трагічнай рэтраспектывы Мастака, душа якога “драбніцца”, “захлынаецца ад плачу”, бачачы “пачварную прывіднасць” сённяшніх дзён.

У творах В. Быкава канца XX ст. трагедыя чалавека перамяшчаецца пераважна ў псіхіку. Пастаянная душэўная барацьба непазбежна вядзе да самаразбурэння асобы, але, па вялікім рахунку, працэс самаразбурэння перманентны. Героя-інтэлігента, прафесара аднаго са сталічных ВНУ Скварыша, які не верыць ні ў сяброўства, ні ў каханне, прадстаўляе В. Быкаў у апавяданні “Бедныя людзі”. Пабудаванае на суцэльнай падазронасці і шпіёнаманіі савецкае грамадства дэфармуе свядомасць героя настолькі, што ён дэградуе як асоба.

У аснове экзістэнцыяльнага светабачання ляжыць ідэя адзінкавасці, непаўторнасці, самакаштоўнасці кожнай з’явы, факта, жыццёвай сітуацыі. Такі падыход дыктуе адпаведны прынцып адбору матэрыялу, каб самым падрабязным чынам апісаць факты і іх адценні, прывесці ўсё ў сістэму і — самае важнае — “вызначыць маштаб і характар гэтых перамен” (Ж.-П. Сартр). Задача мастака экзістэнцыяльнай арыентацыі — спыніць імгненне, якое хутка павінна знікнуць, зафіксаваць яго па магчымасці дакладна, надаць яму цэласнасць, бо менавіта ў гэтым імгненні праяўляецца ўнікальнасць асобы і ўнікальнасць часу.

Схільнасць героя навелы французскага пісьменніка Жан-Лу Трасара “Гниенье” (Jean-Loup Trassard. *L'érosion intérieure*) да самаразбурэння, самазнішчэння закладзена экзістэнцыяльнай сутнасцю чалавека. Па непрыкметных, на першы погляд, мікрадэталях складваецца сацыяльны партрэт героя. Зусім нядаўна спадар Гюнц быў рэспектабельным чыноўнікам, але некалькі тыдняў таму спадар Гюнц пайшоў з хаты, бо нехта, як яму мроілася, вельмі дакучаў тэлефоннымі званкамі. У навеле адсутнічаюць сюжэтныя калізіі, няма зададзенага псіхалагічнага партрэта, але ёсць імкненне аўтара шляхам фіксацыі

самых няўлоўных, нябачных душэўных пераходаў паказаць працэс разлажэння, гніення, памірання чалавечай душы.

Для французскага аўтара важна паблукаць па лабірынтах свядомасці героя, “дакрануцца” да з’явы, зафіксаваць перапад настрою, абумоўлены няўлоўнай мяжой пераходу свядомасці героя са стану раўнавагі і камфорту ў стан трывогі, прыгнечанасці, клопатаў. Экзістэнцыяльны персанаж пісьменніка ўвесь час знаходзіцца пад непадкантрольнай яму энергіяй страху, нягледзячы на тое, што лёс яго не выпрабаваны ніякімі гістарычнымі катастрофамі. Увага аўтара да мікрадэталей надала вобразу ёмістасць, аб’ёмнасць, сэнсаваю варыятыўнасць. Увогуле мікрадэталі ў прозе экзістэнцыяльнай арыентацыі — гэта “приостановленный мир вечности”, “выход в бесконечность” (Э. Шавякова), і часавыя параметры істотнага значэння не маюць. Вось і навела французскага пісьменніка Ж.-Л. Трасара цалкам пазбаўлена прыкмет сучаснасці.

Няма прывязанасці да канкрэтнага гістарычнага часу (часавы фактар прысутнічае толькі ў падзагалоўку: хроніка канца XX ст.) і ў тэксце апавядання “Новые Робинзоны (*Хроника конца XX века*)” Людмілы Петрушэўскай. У лабірынце жыццёвых капіяў апынулася 18-гадовая дзяўчына. Свядомасць падлетка фіксуе толькі нешчэнія дэталі, але менавіта яны, выпадковыя, хаатычныя, сумбурныя, ствараюць атмасферу хуткаплыннасці і завуаляванасці жыцця. Л. Петрушэўская ў творы “надзвычай лаканічная”, шматлікія дэталі сведчаць пра тое, што яны несвабодныя. Зыход гарадской сям’і з цывілізаванага свету (спачатку ў закінутую вёску з трыма бабулькамі, потым — у глухі лес) варта ўспрымаць як спосаб выжывання і захавання кожным свайго “я”.

Апавяданне А. Камю “Молчание” глыбока выяўляе экзістэнцыяльнае “я” героя. Галоўны персанаж Івар, 40-гадовы бондар патрабуе павелічэння зарплаты. Але сацыяльны матыў А. Камю выкарыстаў толькі як перадумову для разгортвання маральнага канфлікту. Матэрыяльны інтарэс хутка адышоў у апавяданні на другі план. Забастоўка не мела станоўчых вынікаў. На першы план

выйшла адчуванне крыўды на гаспадара. Пратэст-бунт пакрыўджаных рабочых выказваецца ў форме маўчання. Яны знайшлі задавальненне ў тым, што ў сям'і гаспадара здарылася няшчасце: хвароба дзіцяці, на іх думку, пакарала яго і тым самым быццам бы ўраўняла ўсіх. Настрой, з якім вяртаецца Івар дадому, супакоены, “умиротворенный”. Малюнак ціхай атмасферы хатняй вячэры, лагоднае пачуванне Івара пераконваюць у тым, што герой адчувае ўнутранае задавальненне ад пражытага дня, але самы галоўны акцэнт зроблены на тым, што сямейнае шчасце гападара, якое выклікала патаемную зайздрасць у рабочых, дало расколіну. Экзістэнцыяльны самааналіз героя дапамог А. Камю выявіць пачварныя пачуцці чалавека, які пераступіў парог меры. Рабства духоўнае, на думку А. Камю, страшнейшае за рабства эканамічнае, бо ў ахвяру прыносяцца мараль і дабрачыннасць.

У прозе другой паловы XX ст. ідзе ічтосіўны пошук новых форм пазнання чалавека і свету: сфарміравалася ўстойлівая тэндэнцыя адыходу ад адназначна трывалага сэнсу, які перашкаджае бачыць свет у шматграннасці ўсіх яго выяў. Духоўныя блуканні герояў сведчаць аб важнасці іх жыццёвых праблем і цяжкасці альбо немагчымасці ў свеце знайсці і грахоў выбіраць правільнае рашэнне, аб цяжкім шляху чалавека да Бога, дзе кожны паасобку выбірае сваю адзіную сцежку. У творах В. Казько, В. Быкава, Л. Петрушэўскай, М. Кундэры, Ж.-Л. Трасара, вытрыманых у межах пераважна рэалістычнага праўдападабенства, адбываецца глыбіннае філасофскае асэнсаванне часу і прыватнага жыцця ў ім. Спадзяванні герояў, што час лечыць, ратуе, даруе, застаюцца марнымі: час падводзіць апошнюю рысу незваротнасці для кожнага.

Літаратура

1. Шевякова, Э. Н. Поэтика современной французской прозы / Э. Н. Шевякова. – М.: МГУП, 2002. – 228 с.
2. Казько, В. Да сустрэчы... / В. Казько // Полымя. – 1997. – № 5. – С. 22–131.